

ÁGOSTON GÁBOR

AZ OSZMÁN BIRODALOM

A DINASZTIA FELEMELKEDÉSE ÉS FÉNYKORA

Az 1300 körül Kis-Ázsia nyugati határvidékén kialakult, Oszmán bég által vezetett kis török fejedelemség a 16. század elejére a kora újkor egyik legnagyobb kiterjedésű és katonailag legerősebb dinasztikus birodalmává fejlődött, amely évszázadokon keresztül uralkodott népek tucatjai fölött. A birodalom több mint 600 éves fennállása alatt meghatározó szerepet játszott mind a Közel-Kelet, mind pedig Európa történelmében. Az Oszmán Birodalom küzdelme a Habsburgokkal jelentőségét tekintve a későbbi francia-német vetélkedéshez vagy a hidegháborús ameri-

kai-szovjet rivalizáláshoz hasonlítható. A birodalom hosszú fennállása, valamint katonai, igazgatási és kulturális teljesítménye alapján méltán hasonlítható a rómaiak és a bizánciak földközi-tengeri birodalmához vagy a Habsburgok és a Romanovok soknemzetiségű birodalmához, és okkal tart számot a történészek és a történelemkedvelő olvasó érdeklődésére. Az alábbiakban az oszmán hódítás és hatalomgyakorlás azon stratégiáit és főbb intézményi támaszait mutatjuk be, amelyek elősegítették a birodalom felemelkedését és hosszú távú fennmaradását.

A III. Mehmed szultánnal Eger alatt felvonuló oszmán sereg (1596). Elöl az ágyútüzérek, akik még ekkor is a várostromok mesterei; mögöttük a puskás janicsárok (ekkoriban 35 000 fő) és az ez idő tájt már hanyatló timáros szpáhik. Hátul a szultán és a kísérete látható

Mint minden birodalom, az Oszmán Birodalom is sokat változott több mint 600 éves fennállása alatt. A birodalom megítélése is nagyban függ attól, hogy melyik korszakát vizsgáljuk. A török történetírás általában a felemelkedést és a birodalom fénykorát, az 1300 és 1600 közötti „klasszikus korszakot” kutatta előszeregettel. Ekkoriban alakult ki és virágzott az a soknemzetiségű, soknyelvű és egyre gyarapodó birodalom, amely nemcsak a kora újkori nagypolitikában játszott meghatározó szerepet, de alattvalói számára a korábbinál nagyobb közbiztonságot, arányosabb és kiszámíthatóbb adóztatást biztosított, és a gazdaságban, a nemzetközi kereskedelemben és a vallási-kulturális életben a muszlimoknak, a keresztényeknek és a zsidóknak is új lehetőségeket teremtett.

KORSZAKOK

A történeti hagyományban elterjedt fel fogás szerint a birodalom aranykorát – amit a történetírás I. Szulejmán szultán halálával (1566) zárt – majd három évszázados hanyatlás kora (1566–1839), azután pedig egy reformkor (*Tanzimát*) követte, amely a birodalomnak az I. világháborúban történt felbomlásával ért véget.

Az utódállamok kutatói előszeretettel értekeztek a hanyatló birodalomról, amely sorra szenvedte el katonai vereségeit, állandó gazdasági és pénzügyi válsággal küszködött, és egyre kevésbé volt képes a gazdasági válságok és a társadalmi, etnikai feszültségek kezelésére. A balkáni utódállamok történései ezeket a későbbi viszonyokat vetítették vissza a korábbi századokba, és országaik gazdasági lemaradását az évszázados oszmán uralommal, a „török igával” magyarázták.

A modern történetírás elvetette a birodalom történetének meglehetősen leegyszerűsített „felemelkedés–aranykor–hanyatlás” periodizációját. Leginkább a több évszázados hanyatlás fogalmával volt elégedetlen. A hanyatlás helyett javasolt címkéket (válság és decentralizáció) azonban a szakma nem fogadta el, mert ezeket a hanyatlást he-

lyettesítő eufemizmusnak tekintette. Bár a birodalom hosszú történetének a mai napig sincs mindenki által elfogadott korszakolása, azt érdemes a következő három nagy korszakra tagolni: a felemelkedés és terjeszkedés kora (1300–1550), a konszolidáció kora (1550–1718) és az átalakulás kora (1718–1923).

Az első korszakban meg kell különböztetni a korai fejedelemség időszakát (1300–1453) az ezt követő birodalmi korszaktól. A korszakváltástó a Bizánci Birodalom és fővárosa, Konstantinápoly meghódítása (1453), amely mind a birodalom geopolitikai helyzetét tekintve, mint pedig a birodalommal alakulás szempontjából fordulópontot jelentett. A birodalmi terjeszkedés azonban a 16. század derekán-végén megakadt. A konszolidáció korszakában

(1550–1718) a birodalmi vezetés egyre nagyobb energiákat fektetett a meghódított területek megtartásába, az intézményi konszolidációba, illetve a megváltozott geopolitikai helyzet és a 17. századi egyetemes gazdasági-pénzügyi és társadalmi válság kezelésébe. Az alábbiakban főként az első két korszakra koncentrálna vázoló fel azokat a stratégiákat, uralkodási technikákat és alapvető intézményeket, amelyek a birodalom felemelkedését és a meghódított területek feletti uralmat biztosították.

FÖLDRAJZ ÉS GEOPOLITIKA

Eleink és az európai kortársak az oszmán hódítókat törököknek, uralkodójukat „Nagy Töröknek”, országotukat

Oszmán Gázi. Az Oszmán-dinasztia és Birodalom névadójának, az államalapító szultánnak későbbi portréja

pedig Törökországnak vagy Török Birodalomnak nevezték. Tették ezt azért, mert a birodalom a török népek lakta Kis-Ázsiából indult hódító útjára, és mert a 16. századra birodalommal nőtt eredeti fejedelemség vezetői és katonái is nagyrészt törökök voltak és a Kis-Ázsiában vagy más néven Anatóliában akkoriban használt (anatóliai vagy régi) török nyelven beszéltek. A birodalom elitje azonban az államalapító Oszmán bégéről (?–1324?) elnevezett dinasztiával azonosulva magát nem töröknek, hanem oszmánnak tartotta. Az államot nem Török Birodalomnak, hanem az Oszmánok Országának nevezte, s az adminisztrációban és az irodalomban az oszmánli-török nyelvet használta, amely rengeteg szót és nyelvtani elemet kölcsönzött a perzsából és arabból, ezért az iskolázatlan törökök nehezen értették.

Azok a krónikások, akik a 15. és 16. században az Oszmán-dinasztia szolgálatában a birodalmi korból visszatekintve írták meg Oszmán fejedelemségének felemelkedését, munkáiknak az *Oszmán-dinasztia története (Tevárih-i Áli Oszmán)* címet adták. Ők sem törökökről beszéltek, hanem oszmánok

ról, Oszmán bég bajtársairól és követőiről, akik Oszmán országában (*Oszmán eli*) éltek. A vezető elit önazonosság-tudata az Oszmán-ház hatalmának megszilárdulásától az ifjútörök forradalomig az Oszmán-dinasztiához kötődött. Ez az elit éppenséggel lenézte a „törököket”, hisz az ő szóhasználatában a török a „tudatlan (anatóliai) parasztot” jelentette, akit társadalmilag és kulturálisan is óriási távolság választott el a birodalom felső társadalmi rétegétől.

Az oszmánok gyors felemelkedésének, az Oszmán-dinasztia páratlan legitimitásának és a birodalom hosszú fennállásának titka régóta foglalkoztatja a kutatókat. Bár a siker okai összetettek, három tényezőt érdemes kiemelni: Oszmán fejedelemségének kedvező földrajzi elhelyezkedését, a Kis-Ázsiában és a Balkánon kialakult hatalmi vákuumot, valamint az első szultánok kiváló vezetői és katonai képességeit, amelyek segítségével a térségben jelentkező politikai instabilitást és természeti katasztrófákat a maguk javára fordították, s alkalmazkodó és rugalmas kormányzati technikák segítségével a dinasztia hatalmát és legitimitását megszilárdították.

I. Murád, aki a rigómezei csatában vesztette életét. Kulcsszerepe volt a korai hódításokban és az Oszmán-ház hatalmának megalapozásában. A dinasztia egyik legfőbb támaszának számító janicsárság felállítását általában neki tulajdonítják

1300 táján kevesen gondolták, hogy az Ikóniumi vagy Rúmi Szeldzsuk Szultanátus hanyatlását követően Kis-Ázsiában kialakult tucatnyi török fejedelemség közül épp az oszmán fejlődik majd birodalommal. A Karamán Fejedelemség például ősbibb és erősebb volt, szilárdabb legitimitással és intézményekkel rendelkezett. Más fejedelemségek nagyobb sereggel vagy épp tengeri flottával bírtak. De Oszmán bég fejedelemségének fekvése szerencsésebbnek bizonyult: határos volt a Bizánci Birodalommal.

A bizánci városok elleni oszmán portyák gazdag zsákmánnyal kecsegtettek, és azok, akik az ortodox keresztény bizánciak elleni sikeres portyákat szent hitharcnak, *gazának* vagy *dzsihadnak* tekintették, vallásuk parancsát is teljesíthették. Oszmán sikereit látva egyre

többen seregettek zászlaja alá. Ráadásul a bizánciaktól az oszmánok új taktikai elemeket lestek el, és megtanultak új fegyverekkel harcolni, városokat és várakat ostromolni. A szomszédos muszlim-török fejedelemségek egymás elleni portyái kevés zsákmányt és még kevesebb dicsőséget hoztak vezetőik számára, s e harcok a hadügyek fejlődését sem segítették.

A bizánci szomszédság arra is lehetőséget adott, hogy az oszmánok a maguk hasznára fordítsák a gyakori bizánci trónharcokat. 1347-ben Kantakouzenosz János Orhánnak, Oszmán fiának és utódának a segítségével szerezte meg ideiglenesen a bizánci trónt.

A második államalapító I. Mehmed szultán (1413–1421) sírja. Mehmed tízéves harcban leverte testvéreit, és helyreállította a birodalom egységét. Szemben a korábbi török-mongol birodalmakkal, ahol az uralkodó halála után fiai osztottak a hatalmon, az oszmánoknál már ekkorra gyökeret vert a hatalom és a birodalom feloszthatatlanságának gondolata

Az oszmánok Kantakouzenosz János szövetségeseiként jelentek meg először Európában, és foglalták el 1352-ben Tzympe városát a Gallipoli-félszigeten. Amikor két évvel később egy földrendés megrongálta Gallipoli várát, az oszmánok elfoglalták a várat, valamint az alatta fekvő kikötőt és hajóépítő műhelyeket. Gallipoli ettől kezdve az Európa elleni hadjáratok és a formálódó oszmán flotta bázisa lett.

Az oszmánok különös szerencséjére a Balkán-félsziget korábbi államai épp ekkoriban gyengültek meg. Szerbia, a Balkán legerősebb állama, egymással versengő államokra hullott. Bulgáriát a cár két fia között osztotta fel, miközben az északkeleti részeket egy Dobrotica nevű (talán török) nagyúr foglalta el; róla kapta a térség később a Dobruzsza nevet.

HATALOMÉPÍTÉS A FEJEDELEMSÉG KORÁBAN

Az első szultánok kiváló katonai és politikai kvalitásait, látványos katonai sikereit nem lehet eléggé hangsúlyozni

egy olyan időszakban és egy olyan társadalomban, amelyben a legitimitásnak és az uralkodói tekintélynek elengedhetetlen feltétele volt az egyéni kiválóság, a hadvezéri képesség, valamint az ezeknek köszönhetően megszerezhető bőséges zsákmány, amely a kezdeti időszakban a legfontosabb kötelék volt a dinasztia és a csatlakozott anatóliai török harcosok között. A katonai sikerek, kivált a keresztények elleni győzelmek a későbbiekben is fontos elemét képezték az uralkodói legitimitációnak. A balkáni államok elleni hadjáratok nemcsak gazdag zsákmányt jelentettek, de egyben azt is, hogy az oszmánok büszkén nevezhették magukat az iszlám szent harcosainak, *gázinak* és *mudzsáhidnak*.

A korai oszmán expanzió sikerében éppúgy szerepet játszottak az előre nem látható események, miként az oszmán szolgálatban álló, de gyakran önállóuló, végvidéki török bégek portyái és foglalásai. A korai oszmán történelem két legismertebb végvidéki bégeje a bizánci görög Kösze Mihál és a szerb apától született Evrenosz bég volt. Az utóbbi hódította meg az Oszmán-di-

nasztiának Macedóniát, míg Mihál lezármazottai Bulgária elfoglalásában játszottak fontos szerepet. E határ menti hadurak országresznyi tartományokat kormányoztak és jelentős könnyűlovas katonasággal rendelkeztek. Ez utóbbiak voltak a kíméletlen harcmódjuk miatt a középkori Magyarországon is rettegett akindzszik.

A kezdeti fejedelemségben tehát az Oszmán-dinasztia a hatalmat a végvidéki bégekkel és a török arisztokráciával együtt gyakorolta. Ez utóbbiak közül kiemelkedett a Csandarli család, amely 1364 és 1453 között négy nagyvezírt, amolyan főminisztert adott a fejedelemségnek, akik több mint 60 éven át kormányoztak.

Az Oszmán-dinasztia korán felismerte, hogy az etnikai és vallási szempontból sokszínű fejedelemségben hatalmát csak úgy szilárdíthatja meg, ha a dinasztiahoz hű és attól függő vezetőkre, intézményekre és katonaságra támaszkodhat. Így lett a dinasztia egyik fő támasza az uralkodó személyes fegyveres kísérete és az ebből kialakított állandó hadsereg. Ennek legismertebb egysége a kezdetben ijjal harcoló jani-

csár gyalogság volt, amit vagy Orhán (1324–1362), vagy I. Murád (1362–1389) hozott létre. Ugyancsak ez idő tájt, az 1380-as években vezették be a janicsárság utánpótlására a *devsirme*, a „gyermekadó” rendszerét. Ennek keretében keresztény gyermekeket gyűjtöttek össze a birodalom területéről, hogy alapos képzés után a dinasztia belőlük nevelje ki a birodalom elit katonaságát és katonai-igazgatási elitjét, akik büszkén mondták magukat a dinasztia (rab)szolgáinak (*kul*).

Az iszlám világban már a 9. század óta ismert katonai rabszolgaság e különleges oszmán változata, a *kul-devsirme* rendszer volt az, amely biztosította az Oszmán-dinasztia hatalmát a centrifugális erőkkel szemben, megakadályozta az állam szétesését olyan válságos időkben, mint a Timur Lenktől elszenvedett vereség utáni interregnum (1402–1413), és amely saját érdekei miatt szorgalmazta a hódításokat.

A dinasztia másik fő támasza az a prebendális rendszer volt, amit az oszmánok timárrendszernek neveztek a legelterjedtebb szolgálati birtok nevére. Az Oszmán-dinasztia ezekkel a

Az oszmánok a Boszporuszól átvontatták hajóikat az Aranyzarv-öbölbe. Ez a jóval későbbi festmény Konstantinápoly ostromának döntő pillanatát ábrázolja, amikor április 23-án a Boszporuszól szárazföldön átvontatott mintegy 70 oszmán hajó megérkezik az Aranyzarv-öbölbe, amelynek bejáratát a bizánciak láncokkal zárták el. A bizánci városfalak itt voltak a leggyengébbek, az ide átcsoportosított védők viszont tovább gyengítették a többi városfal védelmét

szolgálati birtokokkal fizette a birodalom tartományaiban állomásozó könnyűlovas szpáhikat. A timáros szpáhik a számukra kijelölt birtokon éltek, beszedték a nekik fizetés gyanánt kijelölt adókat, jövedelmük arányában lovas katonákat fogadtak fel, gondoskodtak ezek ellátásáról és fegyvereiről, s falvakban ügyeltek a közbiztonságra.

A timáros szpáhik parancsnokait szandzsákbégnek nevezték arról a zászlóról (*szandzsák*), amit az uralkodótól kaptak, annak jeléül, hogy hatalmának egy részét rájuk ruházta. A timárrendszer nemcsak az állami jöve-

OSZMÁN GÁZI ÁLMA ÉS HÁZASSÁGA

Oszmán Gázi álma a 15. század végén, majd másfél száz évvel az államalapító halála után jelent meg az oszmán krónikákban, azzal a céllal, hogy az államalapító Oszmánt mitikus magasságba emelve a dinasztiát utólagosan legitimálja. Az oszmán krónikások szerint a fiatal Oszmán, aki épp akkoriban vette át a később róla elnevezett fejedelemség vezetését, gyakran szállt meg egy Edebáli sejk nevű, szent életű dervis Eskişehir környéki házában. Az egyik éjjel azt álmodta, hogy a dervis „mellkasáról egy hold kelt fel és

Oszmán mellkasán nyugodott le. Ezt követően Oszmán köldökéből egy hatalmas fa nőtt ki, amely beárnyékolta az egész földet. Az árnyékban hegyek emelkedtek, a hegyek lábánál pedig vizek fakadtak. A vízből volt, aki ivott, mások kerteket öntöztek, mások pedig kuktákat tápláltak.” Az álom értelmét maga a sejk fedte fel Oszmán-nak. Az isteni jel arra utalt, hogy a magasságos Allah Oszmán-nak és utódainak hatalmat és szuverenitást adott, a hold pedig a sejk leányát jelképezte, akit Oszmán-nak a sors rendelt feleségül.

delmek beszédését és elosztását oldotta meg, de a dinasztia parancsnoksága alatt álló jelentős (I. Murád idejére 10-15 000 fős) tartományi katonaság fizetését és ellátását is biztosította. E tartományi katonaság hadjáratok idején a szandzsákbégek zászlaja alatt vonult hadba, és a mozgósított hadsereg egyre nagyobb részét alkotta, ellensúlyozva a végvidéki bégek katonaságát.

A timárrendszer segítségével a dinasztia a tartományok polgári igazgatását és ellenőrzését is a maga hatáskörébe vonta. A szandzsákbég nemcsak a szandzsákjában élő timáros szpáhik parancsnoka, de az ugyancsak szandzsáknak nevezett „megyékben” a közigazgatás vezetője és a közbiztonság legfőbb őre is lett. Mivel a hódításokkal a szandzsákok száma is egyre

szaporodott, I. Murád a birodalom európai területén lévő szandzsákok élére kinevezte az első főparancsnokot, Rumélia („Görögföld”) beglerbégjét, azaz a (szandzsák)bégek bégjét, aki egyben a tartomány kormányzója is volt. Ezt követte több, Kis-Ázsiában kialakított beglerbégység.

A timárjövendelmek és a tartományi timáros katonaság nyilvántartására és ellenőrzésére a dinasztia már az első század végén kialakított egy bürokratikus rendszert, amely a jövendelmeket és kötelezettségeket regisztráló lajstromokon és összeírásokon (*defter*) nyugodott. A timárrendszer bevezetésével és a szandzsákok és beglerbégiségek kialakításával a dinasztia saját ellenőrzése alá vonta a jövendelmek beszédését és elosztását, a tartományi katonaságot, valamint a tartományok katonai-polgári igazgatását. A végvidéki bégek a törzsterületekről a határszélekre szorultak, és irreguláris katonaságuk fő feladata már nem a módszeres hódítás, hanem a portyázás és az ellenség határvidékének pusztítása lett.

Oszmán bég és utódai pragmatikus stratégának és jó taktikusnak bizonyultak, akiknek sikerült összekovácsolniuk egy széles, etnikai és vallási szempontból is sokszínű támogatói kört. A hódítás és hatalomgyakorlás több stratégiai elemre épült, amelyben szerepet játszottak a dinasztikus házasságok és házassági szövetségek; a tartományok igazgatásában és az adóztatásban mu-

Konstantinápoly bevétele (1453).

Az oszmán fejedelemség birodalmomá fejlődésének fordulópontja és sokak szerint egyben az újkor kezdete. II. Mehmed hódítása nemcsak az európai hatalmi viszonyokat alakította át gyökeresen, de a városból Itáliába menekült bizánci tudósoknak a reneszánsz kialakulásában is fontos szerep jutott

tatott pragmatizmus, a legyőzött előkelők és katonák integrálása az oszmán katonai-igazgatási elitbe, valamint az államilag szervezett deportálás vagy áttelepítés (*szürgün*), amely egyaránt szolgált politikai és gazdasági célokat.

DINASZTIKUS HÁZASSÁGOK

Az Oszmán Birodalom alapításával kapcsolatos legendák szerint az első „politikai” házasságra Oszmán bég és a befolyásos nyugat-anatóliai Vefai-Babai dervisrend főnöke, Edebáli sejk lánya között került sor. A házassággal Oszmán bég biztosította magának az anatóliai dervisek és az állattartó türkmének támogatását. Később Oszmán összeházasította Orhán nevű fiát az Északnyugat-Kis-Ázsiában, Jarhiszár környékén uralkodó bizánci főúr leányával. A házassággal nemcsak fontos kapcsolatot teremtett egy szomszédos bizánci hadúrral, de – amennyiben hihetünk forrásainknak – megghiúsított egy tervezett házasságot és politikai szövetséget is az oszmánokkal szomszédos Jarhiszár és Biledzsik keresztény ura között. 1346-ban Orhán másodszer is házasságot kötött, ez alkalommal egy bizánci hercegnővel, Theodorával (az Oszmán-krónikákban Nilüfer), aki Orhán csapatait fel is használta atyja, Kantakouzenosz János bizánci trónra segítésében.

I. Murád uralkodásának idejére az effajta dinasztikus és politikai házasságok a hódítás bevett módszerévé váltak. Az 1370-es évek első felében I. Murád elvette Sismán tirnovói bolgár cár nőtestvérét, Tamarát, és a friggyel a cár oszmán vazallussá vált. Az 1370-es évek végén Murád szultán a szomszédos Germiján török fejedelemség uralkodójának a leányával házasította össze fiát, Bajezidot. A házassággal az oszmánok megszerezték a fejedelemség egy részét annak fővárosával, Kütahjával együtt.

1392-ben I. Bajezid Lazarević István szerb fejedelem testvérét, Olivérát vette nőül, biztosítva ezzel István vazallusi kötődését. 1394-ben Bajezid egy frank grófnőt vett feleségül, aki egy Athéntól keletre eső apró hercegség úrnőjének leánya volt, és a menyasszonnyal a hercegség területének fele járt. 1423-ban Iszfendijaroglu, a kelet-anatóliai Kasztamonu legyőzött ura adta nőül leányát II. Murád szultánhoz, miközben ő maga oszmán vazallus lett. 1436-ban pedig II. Murád Branković

György szerb despota Mara (Mária) nevű leányát vette nőül.

Az oszmán dinasztikus házasságok az 1450-es évekig a hódító politika fontos részét alkották, elősegítve a szomszédos keresztény és muszlim államok alávetését és anektálását. Az oszmánok a bizánci, szerb és bolgár uralkodódinasztiákkal és az anatóliai muszlim-török fejedelemségekkel (Germiján, Iszfendijaroglu, Ajdin, Szaruhan, Csandar, Karaman és Dulkadir) kötött házasságok révén nem pusztán területeket nyertek. A menyasszony apja és testvére oszmán vazallus lett, aki adókkal és segédcsoportokkal szolgálta a további oszmán hódítást.

A dinasztikus házasságok a nemzetközi kapcsolatokban is hasznosnak bizonyultak, miként azt az 1444-es oszmán–magyar–szerb béke bizonyítja. 1444-ben ugyanis – Hunyadi János győztes téli hadjárata után, amikor az oszmánokat a Balkánon egy formálódó kereszties hadjárat fenyegette, Kis-Ázsiában pedig a rivális Karamán török fe-

II. Mehmed bevonulása Konstantinápolyba.

II. Mehmed birodalmának új fővárosa Kis-Ázsia és Európa találkozásánál páratlan stratégiai jelentőséggel bírt. Méltán nevezte Napóleon a várost „a világ fővárosának”

jedelem támadta hátba – II. Murád szultán szerb felesége közvetítésével kötött békét apósával, Branković György szerb despotával, valamint I. Ulászló királlyal és Hunyadi Jánossal. Bár a békét a magyarok hamarosan megsztették, annak néhány hónapja alatt Murád szultán leverte a Karamánokat, és a várnai csatába már úgy indulhatott, hogy kis-ázsiai tartományait biztonságban tudhatta.

A dinasztikus házasságoknak II. Mehmed vetett véget. A „két földrész és két tenger ura” és Róm császára rangon alulinak tartotta, hogy a kis balkáni királyságok és hercegségek uralkodóinak vagy anatóliai emíreknek a lányai közül válasszon feleséget. Szer-

bia, Bosznia és a kis-ázsiai török fejedelemségek meghódítása után mennyasszonyjelöltek sem nagyon maradtak.

A dinasztikus házasságokat a kortárs keresztény és muszlim államok is használták birodalomépítésre vagy szövetségek formálására. Az előbbi legismertebb példája a Habsburgok birodalma, az utóbbira pedig a balkáni szerb és bolgár uralkodóházak (amelyek tagjai részint egymás között, részint pedig a magyar királyság arisztokratáival házasodtak) vagy az Akko-junluk és a Szafavidák (akik a Trapezunti Bizánci Császárságba házasodtak be) említhetők.

Az európai gyakorlattól eltérően az oszmánok különösen ügyeltek arra, hogy az efféle dinasztikus házasságból ne szülessen utód, aki trónkövetelőként léphetne fel, veszélyeztetve ezzel a dinasztia szuverenitását és az állam

területi egységét. Az Oszmán-ház uralkodói nem e feleségek, hanem rab-szolga ágyasok révén biztosították az utódokat.

INTEGRÁLÁS, TELEPÍTÉSEK, MIGRÁCIÓ

Az oszmán politika pragmatizmusa a meghódított népek megnyerésében is hatásosnak bizonyult, és további szövetségeseket, katonákat és adófizetőket szerzett a dinasztíának. A hódítás után gyakran csökkentették az adókat, és védelmükbe vették a szultán alattvalóit a jogtalan adókvetéssel szemben. Az oszmán vezetés e pragmatikus politikája arra az ősi közel-keleti államelméleti gondolatra vezethető vissza, amely a hatalom legfőbb támaszát a hadseregben látta, ennek fenntartását az adófizető alattvalók feladatává tette, akik ezért az uralkodó védelme alatt álltak.

E szemlélet a társadalmat két, egymástól funkcionálisan elkülönített csoportra osztotta: a termelő és adózó alattvalókra (*rája*), akiknek feladata az állam működéséhez szükséges javak előállítása volt, illetve a rája fölött álló,

irányító-katonáskodó társadalmi csoportra, amely legfontosabb feladata után a kifejező *aszkeri*, azaz „katona” elnevezést kapta. Ez a kiváltságos és adózási kötelezettségtől mentes társadalmi réteg a katonákon kívül magába foglalta az államigazgatásban dolgozó bürokrátákat és a vallástudósokat (*ulema*) is. Ebbe a kiváltságos aszkeri rendbe a dinasztia tömegestül emelte be a meghódított népeket. Bár a gyermekadó megítélése mind a kortársak, mint a történészek körében ellentmondásos, a devsirme révén keresztények ezrei kerültek be a janicsárok testületébe és így a kiváltságos aszkeri rendbe.

A devsirme-kul rendszerhez hasonlóan az oszmánok a timárrendszert is felhasználták a meghódított országok katonáskodó nemességének beolvasztására. A dinasztia bőkezűen osztott timárjövödelmeket alávettett keresztény nemeseknek Albániában, Boszniában, Hercegovinában vagy a korábbi Trapezunti Császárságban. A javadalmazott keresztények korábban az említett országok „katonai arisztokráciájához” tartoztak, és az oszmán hódítást követően álltak a hódítók szolgálatába, hogy lovas szpáhiként szolgálják új ura-

A nagyvezír követeket fogad a szultáni tanács kupolatermében. II. Mehmed és I. Szulejmán gyakran az (általában lefüggönyözött) ablak mögül hallgatta a tanács üléseit

ikat. Voltak olyan balkáni kerületek, ahol a timáros szpáhik fele-harmada keresztény volt. Sok keresztény szpáhi számára vonzó lehetett az oszmán uralom, amely alatt megtarthatta korábbi birtokát és átmenthette kiváltságos társadalmi státuszát az új rendszerbe.

Más keresztények tömegestül kerültek be a különféle oszmán félkatonai alakulatokba, főként Bulgáriában, Szerbiában, Macedóniában, Thesszáliában és Albániában. Szerbiában, Bulgáriában és Görögországban viszont az oszmánok meghagyták a helyi községi szervezeteket, és ezek vezetői is tovább működhettek. A tartományok igazgatásában mutatott pragmatizmusnak köszönhetően a dinasztia a helyi viszonyokat ismerő, szerbül, bolgárul vagy albánul beszélő keresztények segítségével biztosította a jogrend fenntartását és az adók folyamatos áramlását a birodalmi központba.

I. Murád és utódai kis-ázsiai nomád türkmének és tatárok Balkánra telepítésével növelték a törökül beszélő muszlim alattvalók számát. Az 1350-es évektől alkalmazott áttelepítés vagy deportálás (*szürgün*) az oszmánok számára igen hasznosnak bizonyult egy gyakran ellenséges, szlávul beszélő, keresztény környezetben. Hasonló célt szolgált a keresztény közösségek áttelepítése a Balkánról Kis-Ázsiába. A török és muszlim népesség aránya, kivált Trákiában és a Balkán keleti felén növekedett, amit tovább erősített az anatóliai türkmének spontán migrációja.

A telepítések és a spontán migráció következtében az oszmánok katonai jelenlétüket is erősítették, mivel az áttelepített türkmének a korai oszmán hadsereg alakulataiban, így a jaja gyalogosok egységeiben szolgáltak. Azáltal, hogy új hazájukban mezőgazdasági telket (*csiftlik*) kaptak, a dinasztia a meghódított területek helyi forrásait hasznosítva fizette őket. A kényszertelepítésekkel az Oszmán-dinasztia anatóliai uralmát is erősítette azáltal, hogy a nehezen kormányozható és lázadó türkméneket a Balkánra deportálta, és így megfosztotta őket hagyományos társadalmi bázisuktól.

PATRIMONIÁLIS BIRODALOM

Konstantinápoly elfoglalásával (1453) II. Mehmed gyökeresen átalakította a térség geopolitikai viszonyait, és megszilárdította a dinasztia nemzetközi és belföldi helyzetét. A város meghódítása

felszámolta azt a bizánci éket, amely elválasztotta egymástól a szultán európai és ázsiai tartományait. Amíg sem a balkáni, sem pedig a kis-ázsiai oszmán tartományoknak nem volt földrajzi központjuk, addig Konstantinápoly a két birodalomrész természetes fővárosa és a hadjáratok ideális logisztikai központja lett. Itt állomásozott a birodalom katonasága és tengeri flottája, továbbá itt voltak a legfontosabb hajóépítő és ágyúöntő műhelyek, valamint lőpormalmok is.

II. Mehmed Konstantinápoly, illetve a Boszporusz és a Dardanellák birtokában ellenőrzése alá vonta az Ázsia és Európa közötti szárazföldi és tengeri kereskedelmet is. A kereskedelem elősegítése és adóztatása, illetve a gyarapodó főváros élelmezése céljából a tengerparton mázsálóházakat és raktárakat építtetett. Innen utak vezettek az ugyan-

I. Szelim szultán zászlaja.

I Szelim szultán a szíriai és egyiptomi Mameluk

Szultanátus meghódítója volt.

Hódításai eredményeként az oszmán szultánok az iszlám világ vezető uralkodói, Mekka, Medina és a muszlim zarándokok védelmezői lettek, a birodalom népességében pedig a muszlimok többségbe kerültek

csak II. Mehmed által építtetett fedett bazárhoz, ahol a kereskedők és kézművesek biztonságban tárolhatták és árusíthatták portékáikat. A bazár azonban a kereskedők és kézművesek adóztatása, valamint az áruk, súlyok és pénzek állami felügyelete szempontjából is fontos intézmény volt. Erre az oszmán gazdaságpolitika egyik alapelve, a provizionizmus miatt volt szükség. Ennek fő célja az volt, hogy a főváros és a nagyobb városok lakossága, valamint az

ott állomásozó katonaság ne szenvedjen szükségét az alapvető élelmiszerekben, és ne lázadjon a dinasztia ellen.

Ugyanezt a célt szolgálták a külföldi kereskedőknek adott kiváltságok: szabad kereskedelem a birodalom piacain, alacsony vámok és adók, a kereskedők védelme, továbbá szükség esetén kártalanítása. A kereskedelmi kiváltságok (kapitulációk) adományozása vagy visszavonása az oszmán „puha hatalomnak” vagy „nyomásgyakorlásnak” (*soft power*) is fontos eszköze volt, amellyel az oszmánok ügyesen manipulálták a nemzetközi viszonyokat.

E politika egyik leglátványosabb következménye Genova hanyatlása és Velence felemelkedése. Miközben az oszmánok elfoglalták Genova fekete-tengeri kereskedelmi kolóniáit, a velencei kereskedők kiváltságokat kaptak. Az oszmán vezetés tudta, hogy a velencei flotta nélkül nincs oszmánellenes európai keresztény hadjárat, ezért kereskedelmi kiváltságokkal és ügyes diplomá-

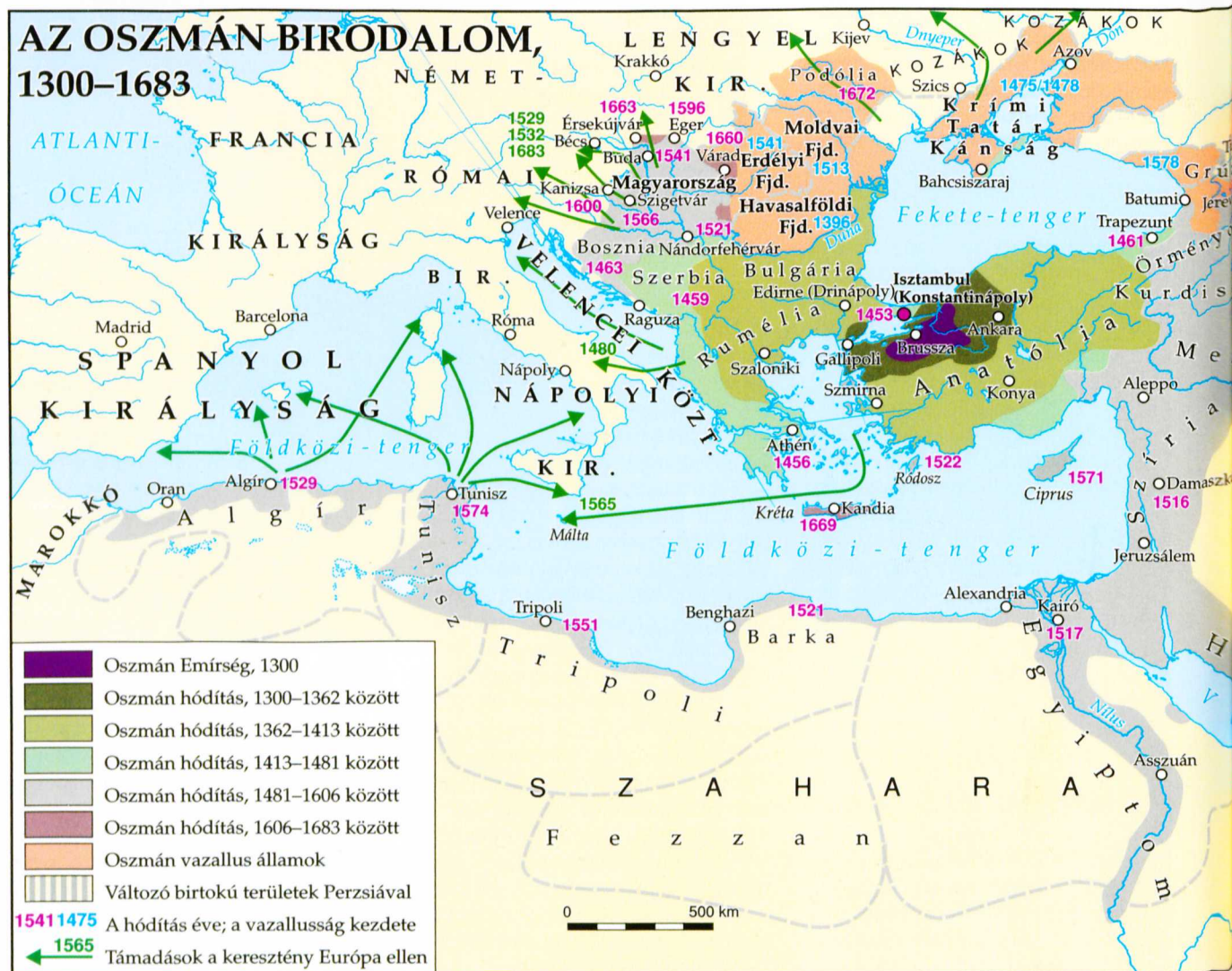
ciával biztosították Velence semlegeségét. A kereskedelmi érdekei által vezérelt Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom az első kapitulációt (1454) követő két évszázadban három rövid háborút (1499–1503, 1537–1540, és 1570–1573) leszámítva viszonylagos békében élt egymással.

A Habsburgok legfőbb európai ellenfelét, Franciaországot az oszmánok hasonló kereskedelmi kiváltságokkal nyerték meg politikájuknak. Velence és Franciaország volt az első két állam, amely érdekei védelmére állandó követtséget hozott létre az oszmán fővárosban. Bár az oszmán vezetés nem létesített ilyen követtségeket, az európai diplomaták vetélkedését kihasználva fontos információkat szerzett az európai politikáról.

II. Mehmed és utódai újjáépítették és benépesítették az ostromban megromlódot és elnéptelenedett Konstantinápolyt. A betelepülők adókedvezményeket, telket és házat kaptak, de

Mehmed a már jól bevált kényszertelepítésekkel is gyarapította a főváros lakóinak számát. Konstantinápoly népessége már 1477-re kétszerese lehetett az ostrom előtti 40 ezer főnek, és a város lakóinak száma a 16. század végére elérhette a 250 ezer főt. A főváros lakóinak mintegy 60%-a muszlim, 40%-a pedig keresztény és zsidó volt, ami II. Mehmed pragmatikus politikája mellett annak volt a következménye, hogy II. Bajezid (1481–1512) befogadta a Spanyolországból elűzött szefárd zsidókat.

A főváros és a birodalom keresztény és zsidó alattvalói saját előjáróik vezetése alatt, a maguk törvényei és szokásai szerint éltek. Az effajta pragmatizmusra azért is szükség volt, mert a birodalom európai népességének több mint 80%-a még 1520 táján is keresztény volt. Mivel e kisebbségek vezetőit a szultánok nevezték ki, a dinasztia segítségével biztosította a kisebbségek lojalitását és együttműködését. Ezek

az előjárók gondoskodtak a szultáni védelem fejében a keresztények és zsidók által fizetendő fejadó, a *dzsizje* beszedéséről is. Ezzel részben mentesítették a birodalmi adminisztrációt a 16. század elején a kincstári bevételek 20-35%-át kitevő állami jövedelem beszedésének terhe alól.

II. Mehmed gyarapodó birodalmához méltó, új szultáni palotát építtetett Konstantinápolyban. A Topkapi Szeráj néven ismert palota fekvése – az Aranyszarv-öböl és a Márvány-tenger találkozásánál – páratlan védelmet és lenyűgöző panorámát biztosított. A Topkapi Szeráj lett a szultánok és háremük lakhelye. Itt volt a kormányzat központja is, hiszen a palotában ülésezett a birodalmi tanács, a szultáni díván. Itt kapott helyett a palotaiskola is, ahol a dinasztia új elitjét képezték. II. Mehmed ugyanis a rendszerváltás keretében kiszorította a hatalomból a korábban befolyásos török arisztokráciát, és a birodalom kormányzásában a szultáni szol-

gákra (kul) támaszkodott, akiket a dinasztia jórészt a gyermekadó révén toborzott és a palotaiskolában nevelt a dinasztia iránti feltétlen hűségre, ezáltal egységes képzés és világnézet alapján készülhettek fel a kormányzati-hadvezéri feladatok ellátására.

Az új szolgálait legelőkelőbb tagjait – nagyvezíreket vagy a hadsereg és a tengeri flotta parancsnokait – egyre gyakrabban házasították össze oszmán hercegnőkkel, és ezzel még szorosabban kapcsolták őket a dinasztiahoz. A rendszerváltás jelképes kezdete az ősi Csendes családából származó Halil pasa nagyvezír kivégzése volt 1453-ban. II. Mehmed patrimoniális birodalmat építő utódai folytatták e politikát: a következő két évszázadban 71 nagyvezírből csak kilencen voltak született muszlim törökök, akik együttesen mindössze 16 évig kormányoztak. A többiek mind a kul-devsirme rendszer káderei voltak.

A kereskedelmi forgalomból származó vámok és adók, valamint az új hódítások jelentősen növelték a dinasztia jövedelmeit. Ezt már II. Mehmed arra használta fel, hogy majd kétszeresére, 8-10 000 főre növelje az elit janicsár gyalogosok számát. A 15. század végén és a 16. század elején a mintegy 12-13 000 főnyi hivatásos elit katonaságra (janicsárokra, udvari zsoldos lovasokra és tüzérségre) támaszkodhattak. A dinasztia a janicsárok és tüzérek egy részét a határ menti várakban állomásoztatta, részint a határok védelme, részint pedig a végvidéki bégek szemmel tartása céljából. Ugyanezt szolgálták azok az intézkedések, amelyek révén a korábban meglehetősen önálló végvidéki bégek területeit II. Mehmed beolvasztotta a dinastiától függő szandzsákrendszerbe, amire a szerbiai és boszniai hódítások és az ott kialakított új szandzsákok adtak lehetőséget. Ezzel egy időben a határ menti bégek akindzsi katonáit is állami földekre telepítették, hogy ezentúl – adókedvezményekért cserébe – a dinastiát szolgálják.

A keresztény és zsidó alattvalók és előkelők megnyerése, a török arisztokrácia semlegesítése és a végvidéki bégeknek a katonai-polgári igazgatásba való betagozása után Mehmed és utódai a muszlim vallástudósokat (*ulema*) is állami szolgálatba állították. Az iszlám birodalmakban a katonaság mellett épp az *ulema* kiváltságosai (jogtudósok, bírák és a vallási iskolák tanárai) voltak azok, akik az uralkodó hatalmát korlátozhatták, legitimitását vallási alapon megkérdőjelezheték. II. Mehmed azon-

Mohamed szandáljának talpját formázó zászlótartócsúcs

ban a vallásjogászokat és bírakat fizetett állami hivatalnokokká tette. Legfőbb előjáróik, Rumélia és Anatólia hadbírái (*kádiaszker*) a birodalmi tanács tagjai voltak. Ők nevezték ki és felügyelték a birodalom városaiban és tartományaiban működő bírakat és a vallási iskolák tanárait. Ezeket a dinasztia és a szultáni „főszolgák” által építtetett teológiai főiskolákon (*medresze*) egységes elvek és tananyag alapján képezték.

A II. Mehmed korabeli rendszerváltás eredményeként befejeződött az a már I. Murád alatt elkezdődött folyamat, amelynek eredményeként Oszmán bég egykori végvidéki fejedelemsége a 15. század derekára-végére az Oszmán-dinasztia hatalma alatt álló és azt szolgáló patrimoniális birodalommá fejlődött. Bár ez a patrimoniális birodalom a konszolidáció korszakában (1550–1718) több jelentős változást átélt, a birodalom alapvető intézményei és hatalmi struktúrája a 18. század végével kezdődő reformokig fennmaradtak és biztosították a dinasztia és a birodalom túlélését. ♦

